

Inleiding

Theo Boer en Angela Roothaan

De huidige westerse cultuur wordt gekenmerkt door een sterke nadruk op menselijke autonomie. Letterlijk betekent autonomie 'jezelf de wet stellen'. Tegenwoordig verstaan we eronder het vermogen, maar ook de opdracht om je eigen leven actief zelf vorm te geven. Men spreekt hier wel van een positieve vrijheid, tegenover negatieve vrijheid als het uitgangspunt dat anderen zich niet met jouw keuzes mogen bemoeien (Widdershoven 2000, 34).

In de achttiende eeuw kwam het begrip autonomie naar voren als principe in de wijsgerige ethiek. Sindsdien heeft het een enorm emancipatoir effect gehad. Werd het vermogen om het eigen leven vorm te geven aanvankelijk alleen aan vrije burgers (belastingbetalers, oftewel: mannen met eigen bezit) toegekend, later eisten arbeiders en vrouwen het met succes ook voor zichzelf op. In de moderne tijd zijn we alweer een stap verder, waar kinderen en mensen met een verstandelijke beperking eveneens zoveel mogelijk zeggenschap krijgen over wat hen direct aangaat. De voortgaande emancipatoire werking van het autonomiebegrip moet als een van de belangrijke verworvenheden van de moderne westerse cultuur worden beschouwd.

Toch komen in deze tijd ook de beperkingen van dit emancipatoir effect in zicht. Autonomie vermag geen recht te doen aan de volledige zelfervaring van mensen. Hoe belangrijk het ook is om naar vermogen zelf vorm te geven aan je leven, het is niet de enige, en

Theo Boer, Angela Roothaan (red.), Gegeven. Ethische essays over het leven als gave. Zoetermeer: Boekencentrum, 2003, vii-xii.

THEO BOER EN ANGELA ROOTHAAN

mogelijk zelfs niet de beslissende factor die de waarde van of het geluk in een menselijk leven bepaalt. Mensen ervaren dat zij juist op essentiële momenten geen of nauwelijks invloed hebben op hun leven. De ervaring te bestaan maar toch ooit te zullen sterven, afhankelijk te zijn van anderen wanneer je ziek of behoeftig wordt, afhankelijk te zijn van anderen als je wilt liefhebben, het zijn aspecten van het menselijk leven die een streep lijken te trekken door de autonomiegedachte. De zorgethiek heeft aandacht gevraagd voor de visie dat het menselijk leven enkel bestaat in een web van relaties, dat voortdurend door onze zorg onderhouden moet worden (Tronto 1993, 103).

In de bewustwording en erkenning dat concreet individueel leven gedragen wordt door de zorg van anderen, dringt zich een meer algemeen besef op van het gegeven zijn van het leven. Het leven is een 'gegeven', niet iets wat we naar eigen wens kunnen produceren of narratief construeren. Het leven is ons ook gegeven in de zin van geschonken, door de ander, of door de Ander die in de christelijke traditie met God wordt aangesproken. Dit besef maakt, ook in zijn concrete morele consequenties, duidelijk dat de notie van de gegevenheid van het leven van belang is voor een hedendaagse ethiek. De erkenning van de gegevenheid van het leven leidt ertoe dat je je als mens niet alleen bewust bent van je autonomie, maar ook van je beperktheid, niet alleen van je rechten, maar ook van je verantwoordelijkheid. Daarmee wordt recht gedaan aan de complexiteit van de morele praktijk. De mens die zijn leven als gegeven ontvangt, hoeft niet altijd op zijn tenen te lopen, maar kan zaken op een gegeven moment ook uithanden geven.

De hoofdstukken van dit boek zijn geschreven als uitgewerkte bijdragen aan een voortgaande discussie in de samenleving. De auteurs, docenten ethiek aan Nederlandse universiteiten, zijn lid van de landelijke onderzoeksgroep theologische ethiek van de Onderzoeksschool Ethiek. Vanuit verschillende ethische herkomst, stijl en benadering zijn de schrijvers ingegaan op de vraag wat het betekent dat over 'leven' als een gave kan worden gesproken. Gemeenschappelijk element in de bijdragen is dat zij alle de notie van de gegevenheid van het leven onderzoeken in een uiteenzetting met het religieuze discours van het christendom, waaruit deze notie in onze westerse traditie stamt. Uit de bijdragen blijkt dat een dergelijke

INLEIDING

uiteenzetting zeker niet hoeft te leiden tot museale reflecties vanuit een overleefde taalschat. De auteurs vragen vanuit hun professionele en persoonlijke betrokkenheid naar de betekenis van de metafoor van het leven als gave in de huidige (post)moderne tijd.

Een eerste introductie in het veld van discussie biedt moraaltheoloog en ethicus Carlo Leget. Hij analyseert het spreken over het leven als gave van God in de joodse en christelijke traditie in eerste instantie vanuit een taalkundig perspectief. De uitspraak dat het leven een gave van God is, is een metafoor, dat wil zeggen een uitspraak waarbij verschillende beelden op een prikkelende wijze aan elkaar worden gekoppeld. In dit geval zijn dat de begrippen ‘leven’, ‘gave’ en ‘God’. Na deze begrippen achtereenvolgens te hebben verkend, bekijkt hij wat de metafoor wel en niet kan zeggen. Daarbij legt hij een sterke nadruk op de rol van de lees- en interpretatiegemeenschap. De metafoor kun je niet zomaar gebruiken, zoals dat bij een logische of wiskundige uitspraak wel kan. Pas vanuit je deelhebben aan een gemeenschap en een traditie gaat de metafoor echt spreken.

In hoofdstuk 2 onderzoekt systematisch theoloog en ethicus Theo Boer de vraag of, en zo ja, hoe, de metafoor van God als gever van het leven nog kan ‘landen’ in de hedendaagse (post-) moderne context. In zijn zoektocht komt hij tot de conclusie dat een religieus gebruik van de metafoor, dat aansluit bij christelijke *roots*, op gespannen voet staat met hedendaagse noties die verbonden zijn met geven. Op grond van deze conclusie waagt hij de gedachte dat juist in deze spanning de kritische kracht zichtbaar wordt die het Godsbegrip nog steeds ten opzichte van de (al te) menselijke werkelijkheid kan hebben.

Op zoek naar articulaties van de notie van het leven als gave, kunnen we ook te rade gaan bij de literatuur. In navolging van de Amerikaanse filosofe Martha Nussbaum hebben ethici narratieve verwoordingen van morele ervaring in romans opgespoord. Een bijzondere proeve van deze benadering vinden we in de bijdrage van de Groningse ethica Els Maeckelberghe in hoofdstuk 3. Aan de hand van de roman *Mother of Pearl* van Mary Morrissy onderzoekt zij de gegevenheid van het leven, zoals die zich aan een vrouw opdringt in twee omstandigheden: de genezing van een zware ziekte die zij ervaart als een geschenk, en waarvoor zij vanuit een modern levensgevoel iets terug wil doen; en de onmogelijkheid om kinderen

THEO BOER EN ANGELA ROTHAAAN

te krijgen, terwijl ze het leven nu juist wil doorgeven. Vooral aandacht verdienen bij lezing van dit essay de morele consequenties van de beschreven levenservaringen voor de omgang met anderen. Maeckelberghe laat hierbij zien hoe het ontbreken van religieuze taal bij de hoofdpersoon dier verwerking van de gegevens van het leven doet stokken.

In het door ethicus Frits de Lange geschreven hoofdstuk 4 wordt de hedendaagse levenservaring onder de loep genomen, maar nu in gesprek met de Amerikaanse moraalfilosoof John Kekes. Diens concept zelfsturing (*self-direction*) lijkt goed aan te sluiten bij een moderne beleving van de autonomie van het volwassen leven. Terwijl De Lange de ervaring dat aan zelfsturing altijd grenzen zitten op meerdere plaatsen onder de aandacht brengt, neemt hij de positieve betekenissen van het begrip heel serieus. In een gemodificeerde versie, nader ingevuld vanuit de metafoor van de stuurmanskunst van de zeiler (die reageert op steeds veranderende omstandigheden) is zelfsturing een belangrijk moreel ideaal. Ook theologisch weet De Lange de competentie van de mens die zijn eigen koers uitzet in deze zin — als een relatieve competentie ten opzichte van de macht van God — te verdedigen. Hiervoor doet hij onder meer een beroep op de theologische ethiek van de Duitse theoloog Trutz Rendtorff.

In deze verzameling uitwerkingen van de metafoor van het leven als gave mag een bespreking van het rooms-katholieke document *Donum vitae* (de gave van het leven) natuurlijk niet ontbreken. Deze instructie uit 1987 ‘over de eerbied voor het beginnend menselijk leven en de waardigheid van de voortplanting’ wordt in hoofdstuk 5 onder de loep genomen door de Tilburgse moraaltheoloog Jan Jans, die er eerder uitvoerig onderzoek aan wijdde. De instructie staat kritisch ten opzichte van het kunstmatig verwekken van menselijk leven door middel van verschillende moderne vruchtbaarheidstechnieken, maar ook ten opzichte van de bij vele vruchtbare koppels levende gedachte dat men ‘een kind kan maken’. Een kind is geen product, maar een schepsel Gods. Jans beargumenteert dat laatstgenoemde stelling de eerder genoemde kritische houding tegenover nieuwe voortplantingstechnieken moeilijk kan onderbouwen. Het handelen van God en dat van de mens sluiten elkaar niet uit. Gods handelen in het geven van leven overstijgt de aspiraties en motieven van mensen, ook als deze zich in

INLEIDING

technische praktijken vertaald hebben.

In de bijdrage van filosofe Angela Roothaan (hoofdstuk 6) wordt eveneens de moderne mogelijkheid van het technisch 'repareren' van onvruchtbaarheid tot onderwerp genomen. Zij verbindt dit met de hermeneutische vraag naar de morele en spirituele betekenis van leven in de westerse traditie. Uitgangspunt is dat vruchtbaarheidstechnologie misschien een feitelijk probleem kan verhelpen, maar niets te bieden heeft aan de betrokkenen wanneer zij vragen hebben omtrent de morele en spirituele betekenis van leven. Twee uiteenlopende westerse articulaties van wat leven in spirituele en morele zin eigenlijk kan betekenen, worden gepresenteerd: die van de evangelieverhalen en die in de werken van Nietzsche (de filosoof die *De Antichrist* schreef). Overeenkomsten en verschillen tussen beide articulaties worden besproken. In wisselwerking leveren ze de visie op dat onzekerheid over goed of kwaad van vruchtbaarheidstechnologie bij echt leven hoort, en bij de ervaring dat het leven niet in onze macht is.

In hoofdstuk 7 behandelt Jacques Schenderling, predikant en ethicus, het andere uiteinde van het menselijk leven: niet wanneer het ontstaat, maar wanneer het eindigt, en de ethische vraag of mensen iets van hun leven zouden moeten doorgeven niet enkel in spirituele, maar ook in fysieke zin. Vaak wordt in de christelijke traditie postmortale orgaandonatie beschouwd als een persoonlijk besluit dat weliswaar lovenswaardig is, maar niet als morele plicht kan worden gezien. Op basis van Thomas van Aquino argumenteert hij dat sommige gaven wel degelijk tot de morele plichten behoren; het ter beschikking van de eigen organen zou je zo'n plicht kunnen noemen. Schenderling bekijkt ook het maatschappelijke probleem van het tekort aan gedoneerde organen. Hoewel het beginsel 'voor wat hoort wat' (alleen degene die een codicil heeft ingevuld, heeft later recht op een eventuele transplantatie) wellicht meer donoren zou opleveren, kleven hier teveel bezwaren aan. Een 'geen-bezwaar systeem' is volgens hem een betere oplossing dan het in Nederland gehanteerde toestemmingssysteem.

De laatste bijdrage in deze bundel onderzoekt de existentiële ervaring van waaruit het beeld van het leven als gave begrepen kan worden. In zijn lectuur van de fenomenologisch theoloog Chrétien vindt moraaltheoloog Frans Vosman een mogelijkheid om

THEO BOER EN ANGELA ROOTHAAN

verschillende taalvelden te verbinden: heen en weer bewegend tussen rooms-katholieke kerkelijke teksten en een alledaags spreken over liefde verheldert hij hoe te leven met het 'overweldigend geschenk'. In het overwinnen van de angst voor de vreemde, door zelf praktijken van ontmoeting en ondersteuning ten opzichte van anderen te beoefenen, kunnen mensen, gelovigen en ongelovigen, pas ervaren wat het grootse van dit geschenk inhoudt, temidden van de ondraaglijke wreedheden die het leven ook met zich meebrengt. In zijn bijdrage maakt Vosman onder meer toespelingen op de euthanasiediscussie, waarin soms de gave-metafoor wordt gebruikt als argument voor de stelling dat men aan God 'het leven mag teruggeven'.

Bij elkaar bieden deze essays een rijk palet aan invalshoeken om hedendaagse ervaringen van de grenzen van de menselijke autonomie te bespreken. De vruchtbaarheid van de religieuze metafoor van het leven als gave om deze ervaringen uit te drukken is hiermee geenszins uitgeput — nog weer andere benaderingen dan de hier gebodene zouden voedsel voor reflectie kunnen geven. In de onderzoeksgroep waaruit deze bundel voortkomt leeft tevens de vraag of vertegenwoordigers van andere religieuze tradities dan de christelijke zich in deze benaderingen kunnen herkennen, of dat zij hen als uitdaging voor een gesprek zouden willen opvatten. De pluriforme levensbeschouwelijke cultuur waarin we leven zou een boeiend forum kunnen vormen voor reflectie op verschillen en overeenkomsten in de beschouwing van het gegeven (zijn) van het leven. Met deze bundel is de vraag naar de huidige zeggingskracht van de religieuze metafoor alvast op de agenda gezet.

Literatuur

- Tronto, Joan (1993), *Moral Boundaries: A Political Argument for an Ethic of Care*. New York, London: Routledge.
- Widdershoven, Guy (2000), *Ethiek in de kliniek. Hedendaagse benaderingen in de gezondheidsethiek*. Amsterdam: Boom.

Personalia

Dr. Theo Boer is Universitair Docent Systematische Theologie (Christelijke Ethiek) aan het Hervormd Theologisch Wetenschappelijk Instituut (HTWI), sectie Universiteit Utrecht

Dr. Jan Jans is Universitair Docent Moraaltheologie aan de Theologische Faculteit Tilburg

Prof.dr. Frits de Lange is Hoogleraar Ethiek aan de Theologische Universiteit Kampen

Dr. Carlo Leget is Universitair Docent Medische Ethiek aan het Universitair Medisch Centrum St. Radboud te Nijmegen

Dr. Els Maeckelberghe is Universitair Docent Ethiek aan de Medische Faculteit van de Rijksuniversiteit Groningen en beleidsmedewerker bij het Expertisecentrum Ethiek in de zorg van het Academisch Ziekenhuis Groningen

Dr. Angela Roothaan is Universitair Docent Ethiek en Wijsbegeerte & Spiritualiteit aan de Faculteit Wijsbegeerte van de Vrije Universiteit

Dr. Jacques Schenderling is predikant van de Hervormde gemeenten van Varik en Heesselt en Toegevoegd Docent Christelijke Ethiek aan het Hervormd Theologisch Wetenschappelijk Instituut (HTWI), sectie Rijksuniversiteit Groningen

Prof.dr. Frans Vosman is Hoogleraar Moraaltheologie aan de Katholieke Theologische Universiteit te Utrecht

Correspondentie-adressen redactie:

Dr. Th.A Boer, Universiteit Utrecht, Faculteit der Godgeleerdheid, Postbus 80.105, 3508 TC Utrecht. E-mail tboer@theo.uu.nl

Dr. A.C.M. Roothaan, Vrije Universiteit, Faculteit Wijsbegeerte, De Boelelaan 1105, 1081 HV Amsterdam.

E-mail a.c.m.roothaan@ph.vu.nl